

تراژدی فلسطین و شعر نو عرب

پس از جنگ ۱۹۴۸ اعراب و اسرائیل، گروهی از اعراب آواره شدند و مسئله‌ی آوارگان فلسطین که یکی از دردناک‌ترین مسائل تاریخ اشغال فلسطین است، به وجود آمد. آواره‌ی فلسطینی به زودی چهره‌ی ستم‌دیده‌ای دل‌شکسته و رانده شده را یافت که در خیمه‌های مندرس، در حالی که کودکان گرسنه و بیمار پیرامونش را گرفته‌اند، به سختی روزگار می‌گذراند. عبدالوهاب البیاتی، شاعر عراقی، در شعر آوارگان عرب (۱۹۶۱) تصویر زیر را ترسیم می‌کند:

آواره‌ی عرب برهنه و زخم‌دیده

بر در خانه‌ها به گدایی نشسته

و سال‌های دراز، مصیبت‌ها چون جانوران موذی

ذره ذره گوشت تن او را می‌چوند.

یکی از قدیمی‌ترین و شاید بتوان گفت نخستین شعری که با این مضمون سروده شده،

اللاجئه زن آواره (اکتبر ۱۹۴۸) اثر کامل سلیمان، شاعر لبنانی است. او با کلماتی سوزناک

و مؤثر یک زن آواره را این چنین توصیف می‌کند:

زن با ضعف و بیماری پوشانیده شده

از سر تا به پا در شرم مستغرق است

گیج و خسته و دردآلود قدم بر می‌دارد

چهره‌اش آینه‌ی اندوه و خشم

شعله‌ای که از دلش زبانه می‌کشد
اشک دیدگانش را می‌خشکاند
و چشمانش را خالی و تهی می‌سازد.

شعر فلسطین از ۱۹۱۷ تا ۱۹۴۸

اشعار شعرای فلسطینی درباره‌ی رویدادها و رنج‌ها و مصایب مردم فلسطین است؛ از آن هنگام که از چنگال ترک‌ها به جهنم تحت الحمایگی افتادند و سپس تشکیل دولت یهود در ۱۹۴۸. در این اشعار سه ویژگی عمده، آشکار است:

نخست آن که چون شاعران اشعار یاد شده در فلسطین زندگی کرده و از نزدیک شاهد همه‌ی رویدادها و مشکلات بوده‌اند، شعر آنان بیانگر عواطف، احساسات و واکنش اعراب فلسطینی است که مستقیماً در معرض این وقایع قرار داشته‌اند.

دوم، موضوع این اشعار است که گرد مسائل ویژه‌ی روز، مثل فروش زمین به یهودی‌ها و ماهیت رهبران وقت فلسطین می‌چرخد. این نکات ویژه در اشعار شعرای خارج از فلسطین کم‌تر بازتاب داشته است.

سوم آن که این اشعار بر گسترش مبارزه علیه حکومت تحت الحمایه و صهیونیسم تأکید می‌ورزند و توجه اعراب را به خطر موحشی که آینده‌ی یک سرزمین عربی را تهدید می‌کرد، جلب می‌کنند.

شکست ژوئن ۱۹۶۷

پس از انقلاب ۱۹۵۲ در مصر، صحنه‌ی سیاسی جهان عرب تحت اقتدار جمال عبدالناصر قرار گرفت. وی نماد وحدت، یگانگی و ملیت عرب بود. حمله‌ی مشترک اسرائیل، بریتانیا و فرانسه به مصر در ۱۹۵۶ و اتحاد کامل مصر و سوریه در ۱۹۵۸ اعتبار ناصر را به شدت افزایش داد. تا آن جا که مطبوعات عربی و فلسطینی‌ها به خصوص قبل از ۱۹۶۷ سخت امیدوار بودند که تلاش‌های وی به آزادی فلسطین بینجامد.

در ژوئن ۱۹۶۷ جنگ دیگری آغاز شد. اسرائیل با پیروزی برق‌آسا در این جنگ،

نوار غزه، شبه جزیره‌ی سینا، بلندی‌های جولان در جنوب سوریه و کناره‌ی غربی رود اردن را به تصرف درآورد.

به دنبال شکست ژوئن، شعرهای بسیاری در انتقاد از خود سروده شد که نمایانگر درد و عجزی بود که قلب شاعر عرب را از درون می‌خورد. از بهترین آثار این دوره شعر سوگواری بر آفتاب ژوئن (۱۹۶۸) اثر عبدالوهاب البیاتی شاعر عراقی و از پیشگامان شعرای معاصر عرب، است.

انتقاد بی‌رحمانه‌ی البیاتی از جامعه‌ی عرب بسیار صریح و قاطع است.

در قهوه‌خانه‌های شرق

با کلام می‌جنگیم

با شمشیرهای چوبی

با دروغ و خیال‌بافی

وقت را به بطلت می‌گذرانیم و ترهات می‌بافیم

و یک‌دیگر را به کشتن می‌دهیم

ما به سان خرده‌ریزهای نان هستیم

در قهوه‌خانه‌های شرق

مگس‌ها را ردیف می‌کنیم و ادای زنده بودن را درمی‌آوریم

در زباله‌دان تاریخ ما تنها، سایه‌ی انسان هستیم.

به تدریج شاعران بزرگ فلسطین با ایجاد شعر مقاومت و طرح مفهوم فدایی فلسطینی در شعر عرب شور و حالی تازه ایجاد کردند، از جمله‌ی این شاعران می‌توان به محمود درویش، سمیح القاسم، جبرابراهیم جبرا و شاعران عرب غیر فلسطینی چون، نزار قبانی، اشاره کرد.

به هر حال، در عرصه‌ی شعر عرب باید به نکاتی چند توجه داشت:

۱- مشکل فلسطین تمامی شاعران عرب را بدون در نظر گرفتن وابستگی‌های سیاسی، عقیدتی و یا مذهبی متأثر ساخته است و شعر آن‌ها چشم‌انداز و نگرش همانندی را در این مورد منعکس می‌سازد.

۲- شاعران پیش از رمان نویس ها و نویسندگان داستان های کوتاه و نمایش نامه نویس ها و حتی قبل از مقامات رسمی عرب نسبت به رویدادهای فلسطین واکنش نشان دادند. این موضوع پس از سال ۱۹۴۸ به طور گسترده به رمان ها و داستان های کوتاه و نمایش نامه ها راه یافت. در واقع، سال ۱۹۶۷ را باید نقطه ی عطفی در ادبیات عرب انگاشت؛ زیرا پس از این تاریخ بود که این مشکل به شکلی فراگیر در آثار ادبی غیر سیاسی منعکس شد.

۳- پیش از ۱۹۴۸ نیز رویدادهای فلسطین و مسائل وابسته به آن، در شعر شاعران عرب بازتاب می یافت ولی تشکیل دولت اسرائیل که به اخراج و آوارگی هزاران فلسطینی از خانه و وطنشان منجر شد و شکست های پی در پی اعراب در مقابل اسرائیل، شاعران عرب را به عناوین تازه و اندیشه های نو مسلح ساخت.

۴- در اشعار پیش از ۱۹۴۸ حضور مذهب چشم گیر است و پس از این تاریخ، ملی گرایی و انسان دوستی به همراه مذهب، در سطح گسترده ای مطرح می شود.

۵- در حالی که شعر پیش از ۱۹۴۸ به یهودیان و بریتانیا به عنوان دشمنان اصلی توجه دارد، پس از این تاریخ و به دنبال ایجاد دولت اسرائیل، توجه کمتری به یهودیان و صهیونیست ها نشان داده شد. شاید علت این امر آن است که احساس می شد تراژدی فلسطین بیش از آن که نتیجه ی حضور صهیونیست ها باشد، به دلیل عدم حضور اعراب به وقوع پیوسته است. در سه دهه ی گذشته، شاعر عرب کوشید تا در پرتو شکست های مکرر و مداوم در مقابل اسرائیل، جامعه اش را بشناسد و خود را باز یابد.

۶- رویارویی شاعران با مشکل فلسطین از برخورد ساده و صریح گذر کرد و به نگرشی ضمنی و غیر مستقیم بر پایه ی اشارات تمثیلی و تصاویر اسطوره ای رسید. از این رو، شاعر به جای آن که به تعریف و تفسیر ظاهری رویدادها بپردازد، به روانکاوی فردی و گروهی اعراب پرداخت و واکنش های روانی و اخلاقی آنان را در برابر شکست و از دست رفتن فلسطین مورد تجزیه و تحلیل قرار داد.

۷- تراژدی فلسطین باعث شد که شعر فلسطین به ویژگی های خاص خود دست یابد. گذشته از این واقعیت که شعر فلسطین پس از ۱۹۴۸ نمایانگر تعالی فلسطینی ها از مردمی بدبخت و فراموش شده به انسانهایی مصمم، مقاوم و طغیانگر است که می توانند شرایط را

مطابق میل خود تغییر دهند، این شعر به ویژه پس از پیدایش «شعر مقاومت» یکی از ارکان و عوامل اصلی تشکیل دهنده‌ی ماهیت فعلی شعر نوین عرب شد. در تاریخ شعر عرب این نخستین بار است که فلسطین چنین نقش مهمی را بر عهده می‌گیرد.

* * *

اکنون جنبش انتفاضه، ادامه‌ی مبارزه‌ی اصیل ملت فلسطین است که با الهام گرفتن از اسلام و فرهنگ جهاد اسلامی، صلح یاسر عرفات را با اسرائیل و راضی شدن به بخش کوچکی از خاک مقدس فلسطین را به رسمیت نمی‌شناسد. بنابراین، مبارزه‌ی مردم رنج کشیده‌ی فلسطین با پشتیبانی همه‌ی ملت‌های جهان و انسان دوستان به قرن جدید پا نهاده است.

خودآزمایی‌های نمونه

- ۱) نخستین شعری که در آن چهره‌ی ستم دیده‌ی آوارگان فلسطین به تصویر کشیده شده است، از کیست؟
- ۲) شعر فلسطین از ۱۹۱۷ تا ۱۹۴۸ چه ویژگی‌هایی داشت؟
- ۳) چند تن از شاعران پیشگام را که در ایجاد شعر مقاومت نقش داشته‌اند، نام ببرید.
- ۴) مسائل مهم شعر فلسطین را به اختصار بیان کنید.
- ۵) چرا سال ۱۹۶۷ را در ادبیات عرب باید نقطه‌ی عطفی به شمار آورد؟
- ۶) در اشعار پس از ۱۹۴۸ فلسطین چه موضوع‌هایی در سطحی گسترده مطرح می‌شود؟

پژوهش

□ زندگی و اندیشه‌ی نزار قبّانی و نمونه‌ای از شعر او.

ادبیات داستانی معاصر عرب

به طور کلی، در دوران جدید دو گرایش عمده را در ادبیات داستانی عرب می‌توان پی‌گرفت. این دو گرایش عبارت‌اند از: گرایش تاریخی و گرایش اجتماعی. ظلم و ستم و تجاوز عثمانی‌ها به اعراب که با قتل و غارت همراه بود، توده‌های محروم را به عقب ماندگی و بی‌خبری و نومیدی سوق می‌داد. در این میان، روشن‌فکران عرب که سلاح کاری مطبوعات را در دست داشتند، بر آن شدند تا با روشن کردن اذهان مردم، آنان را علیه ستمگران عثمانی بشورانند. بنابراین، نخست اعراب را به نوعی بازگشت به خویشتن کشانیدند تا احساس حقارت و عادت به ستم‌پذیری را در آنان از میان ببرند. از این رو قصه‌های این دوره با ارائه‌ی الگوهای اخلاقی والا و رشادت‌ها و مردمی‌ها و مبارزه با فساد و تباهی، تاریخ را بازگو می‌کنند. کسانی مانند سلیم بستانی و جرجی زیدان این نوع قصه را دنبال کردند.

سلیم بستانی قصه‌ی ملکه‌ی زنوبیا و سرگشتگی در بلاد شام را نوشت. این قصه‌ها پندآموز و سرشار از مخاطرات و حوادث غیرمنتظره بود و بیش‌تر حالت ملودرام داشت بستانی در این قصه‌ها تا حد امکان کوشیده است چهره‌ای واقعی از زندگانی آن روزگار به دست دهد.

جرجی زیدان در خلال بیست و یک قصه‌ی تاریخی خود، می‌کوشد تا تاریخ اسلام و مسائل آن را به شیوه‌ای داستانی به مخاطبان خویش القا کند.
از آثار اوست:

ابومسلم خراسانی، دوشیزه‌ی قریش، فاجعه‌ی رمضان، عروس فرغانه، صلاح الدین ایوبی، زیبای کربلا، عباسه و جعفر برمکی، حجاج بن یوسف، احمد بن طولون^۱.

داستان نویسان بزرگ عرب (تاشکست ژوئن ۱۹۶۷ اعراب از اسرائیل)
تا پیش از جنگ رسمی اعراب و اسرائیل که با توطئه‌ی غرب به شکست نظامی اعراب در ژوئن ۱۹۶۷ انجامید، درون‌مایه‌ی قصه‌های عرب بیش‌تر موضوعاتی برخاسته از جامعه‌ی عرب بود و عوامل خارجی که پس از باز شدن پای غربی‌ها به سرزمین‌های اسلامی بر ساختار جامعه‌ی عرب تأثیری اساسی گذاشتند، در آن نقشی نداشت و کوشش در این زمینه به آرای مردان سیاسی مانند سید جمال‌الدین اسدآبادی محدود می‌شد. بنابراین، نوک حمله‌ی قلم‌ها بیش‌تر به رویارویی با سنت‌ها و جامعه‌ی سنتی عرب بود. در این میان گروهی از جمله جبران خلیل جبران، نویسنده‌ی توانای لبنانی، بر این باور بودند که لازم است در ساختار جامعه و زندگی عرب و بلکه همه‌ی جهان تحولی بنیادی به وجود آید که بنیاد ظلم را برکند و زمینه‌ی ایجاد دیکتاتوری و ستم را از میان ببرد.

تا پیش از جنگ ژوئن ۱۹۶۷ اعراب و اسرائیل در ادبیات داستانی عرب کم‌تر اثری را می‌توان یافت که گرایش رئالیستی داشته باشد. شکست ژوئن شوک و ضربه‌ای بود که عرب را از حالت بی‌هوشی به درآورد و به او کمک کرد تا موقعیت خویش را ارزیابی کند و خود را از حوزه‌ی مسائل غریزی و عاشقانه و عرفان سطحی و اجتماعیات بی‌خطر برهاند.

مصطفی لطفی المنفلوطی (۱۸۷۶-۱۹۲۴)

او در منفلوط مصر از خاندانی معروف و سرشناس زاده شد. در کودکی قرآن را فراگرفت و برای ادامه‌ی تحصیلات به الازهر رفت. در آن‌جا مدتی با محمد عبده، انقلابی مشهور و وطن‌پرستانی چون سعد زغلول آشنا و همراه شد. چندی به نوشتن مقاله و قصه سرگرم بود و سرانجام در اواخر عمر در کتابخانه‌ی مجلس مصر به کار مشغول شد و تا سال

۱) از برخی از این قصه‌ها در ایران و کشورهای عربی فیلم‌های سینمایی ساخته شده است.